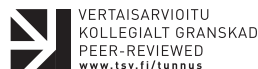

Artikkeli

Ismo Björn^a & Pirjo Pöllänen^b

Hautausmaa hyvinvointivaltion lähipalveluna maaseutukylissä: etnografinen tutkimus hautausmaasta osana maaseudun arjen elinvoimaa

Cemetery as a Welfare Service: An Ethnographic Study of the Influence of the Cemetery for Everyday Vitality in Rural Area

We discuss the cemetery as the last local service in rural areas provided by public policy. We study the importance of cemeteries for rural everyday vitality and ask, how cemeteries can be used to read broad social changes, such as the development of the welfare state. Our methodology combines a historian's way of approaching village services, including cemeteries, through written sources, following their temporal arc, and a social scientist's approach to study the changes in the welfare state's service structure through rural villages and village cemeteries, using interviews and observation data. Along with vitality and economic livelihood, we understand vitality more broadly as the vividness of the everyday. Our case examples are Martonvaara village in Polvijärvi municipality and Petravaara village in Tohmajärvi municipality. The village cemetery is an inconspicuous place of activity. It unites and brings together the villagers in many unpredictable ways, and it cannot be taken away according to contemporary legislation.

Keywords: cemetery, ethnography, local welfare service, public space, rural village, welfare state

Hautausmaat osana suomalaista hyvinvointivaltioprojektia

Suomea oli ennen sotavuosia rakennettu talonpoikaisena maana, jossa kansakunnan ytimenä oli agraari-Suomi talonpoikaissukuineen. Sotien jälkeen tasa-arvon ja demokratian ajatukset painottuivat aiempaa vahvemmin ja laajemmin. Kansallinen hyvinvointivaltion rakennusprojekti läpäisi koko yhteiskunnan. Hyvinvointivaltio jalkautettiin kuntien kautta ihmisten arkeen. Valtio määritteli lainsäädännöllä hyvinvointivaltion raamit, kunnat puolestaan

^a Karjalan tutkimuslaitos, Itä-Suomen yliopisto, ismo.bjorn@uef.fi

^b Karjalan tutkimuslaitos, Itä-Suomen yliopisto, pirjo.pollanen@uef.fi

huolehtivat, että palvelut ovat kaikkien saatavilla. (Kuusi 1961; Siipi 1967; Kröger 1997; Kettunen 2001.) Aluksi hyvinvointivaltio oli vahvasti julkisvaltavetoinen projekti, mutta pian palveluiden lisääntymisen myötä myös markkinat ja kolmas sektori tulivat osaksi suomalaista hyvinvointivaltioprojektia (Helander 1998; Helander & Laaksonen 1999). Palveluiden tuottamisesta ovat vastanneet julkinen valta (esim. peruskoulu asteittain vuodesta 1972), yksityinen sektori (maaseudun keskustaajamien kauppa, hautausoimisto ja kesäkahvila) sekä 1990-luvulta alkaen enenevässä määrin myös kansalaisyhteiskunta (harrastustoiminta, liikuntapalvelut ja erilainen naapuriapu talonmiespalveluineen) (vrt. Julkunen 2017).

Sotien jälkeen valtakunnan rakentamisen taustalla vaikuttivat alueluovutukset, siirtoväen asuttaminen ja valtion vahvistuva rooli. Hyvinvointivaltion kansalaisten tasa-arvoa edistävää ja luokkaeroja tasoittavaa universalismin mukaista mallia levitettiin käytösoppaita myöten myös hautausmailla tasaisina ja samanarvoisina hautariveinä (Jännes 1950, 223–224; Elmgren-Heinonen 1961, 229). Luterilaisen kirkon tehtävänä on Suomessa hautausoimilain (457/2003) perusteella huolehtia hautausmaista. Julkisen vallan toimijana kirkon velvollisuus on ylläpitää kaikille yhtäläisiä ja tasa-arvoisia hautausmaita. Jo vuoden 1922 uskonnonvapauslaki (267/1922) oli velvoittanut luterilaisen kirkon tehtäväksi huolehtia myös kirkkoon kuulumattomien hautaamisesta. Hautausmaalla he olivat aiemmin olleet eriarvoisessa asemassa, usein hautausmaan reunoilla. Hautausmaat kertoivat tuolloin yhteiskunnallisesta eriarvoisuudesta. Sotavuosien jälkeen hautausmailla siirryttiin ideologisesti suvun, talon ja yksilön korostamisesta kohti yhteisesti rakennettavaa, luterilaisen arvopohjan omaavaa tasa-arvoistuvaa hyvinvointivaltio-Suomea. Hyvinvointivaltion ideaaliin kuului kaikille yhdenvertaisesti tarkoitettujen universaalien palveluiden ja tulonsiirtojen läpileikkaavuus. Julkisissa palveluissa tämä tarkoitti saavutettavuuden ohella palveluiden laatua, jonka tuli täyttää keskiluokan vaatimukset (Anttonen & Sipilä 2000). Hautausmailla tämä yhteisen ideologian rakentaminen näkyi estetiikassa ja hautausmaasuunnittelussa, jotka tukivat yhteiskunnan ajatusta demokratiasta ja tasa-arvosta. Tätä ideologiaa tukivat yhteisten hautausmaiden samankokoiset ja -muotoiset vaatimattomat hautakivet (Kirjalainen 1938, 9–12; Wirkkala 1945, 106–107.) Erillisiä ”rikkaiden rinteitä” ei hautausmailla enää suosittu.

Alueluovutukset Neuvostoliitolle toisen maailmansodan jälkeen tarkoittivat, että monen perheen sukuhaudat olivat jääneet uusien rajojen taakse, eikä niiden hoitaminen ollut enää mahdollista. Ylisukupolviset sukusiteet, joista sukuhaudat perinteisesti kertovat, olivat alueluovutusten myötä katkenneet, ja vasta uudet haudat uusilla kotiseuduilla tulivat sitomaan perheitä sijoituspaikkakunnilleen. Kirkko kehotti välttämään suuria sukuhautoja, samoin liiallista koristelua. Hautakivien teksti minimoitiin. (Jumalan puistot kauniiksi 1955, 65–67, 70, 80; Kujanpää 1976, 350.) Mukana oli luterilaista ajattelua hautausmaista Jumalan peltona ja myös suomalaisen kiven hiotun kauneuden arvostusta. Kaikilla ei kiviin rahaa ollut, mutta valtio tuki vuodesta 1951 vähävaraisia kansalaisiaan hautausavustuksin. (Kuisinen 1992, 75.) Tyylipuhtailla avarilla, kymmenien samanlaisten tasasivuisen, suorakaiteen muotoisten hautakivien täyttämällä ns. matkalaukkuhautausmailla kukaan ei erottunut joukosta, eikä toinen noussut toista korkeammalle. Ortodoksien haudoille ja hautausmailla syntyi oma matkalaukkumallisten hautakivien kerros. Hautakivet poikkesivat luterilaisista vain poikki-ristin verran.

Hyvinvointivaltion rakentaminen eteni 1960-luvulta 1980-luvulle. Vanhoja hautausmaita laajennettiin. Tuhkaukset eivät vielä tuossa vaiheessa yleistyneet Suomessa, etenäkään maaseudulla, missä hautausmaiden ympäriltä löytyi tarvittaessa tilaa laajentaa. Yhteiskunnallisten arvojen muutos alkoi 1980-luvulla. Markkinatalouden tuottavuus- ja tehokkuuskriteerit läpäisivät yhteiskunnan. Tavoitteet yhteiskunnallisten ja alueellisten erojen tasoittamisesta korvautuivat yksilöllisyyden ja yrittäjyyden eetoksilla. Valtio luopui yleisen hautausavustuksen jakamisesta ja siirsi vastuuta kunnille. Uudet arvot näkyivät hautausmaiden kohdalla matkalaukkukiviin kohdistuneen kritiikin voimistumisena (Lempiäinen

1990, 18–20; Gardberg 2003, 129–130; Nickels 2006, 70). Hautakivissä oli hyvinvointivaltion rakentamisen kaudella painotettu sukua ja perhettä korostamalla sukunimeä, mutta 1990-luvulta lähtien hautakivissä ryhdyttiin yksilöimään vainaja. Esille nostettiin sukunimen sijaan vainajan etunimi, tai jopa jokin vainajan elämänsä kuvaava tai harrastuksiin viittaava symboli. (Heng 1994, 83; Erämaja 2006, 121.) Erottautumisen halu näkyi uusien muistomerkkien mallien ja materiaalien kirjavoitumisena. Erottautuminen ulottui myös vanhoihin hautakiviin, kun vainajien omaiset kiinnittivät niihin kiinteitä koristeita. Myös ortodoksisen kirkon piirissä ryhdyttiin arvostelemaan matkalaukkumallisia hautakiviä ja perinteistämään eli palaamaan erilaisten puuristien ja grobujen (hirsinen hautarakennelma) aikaan. (Panteleimon 1990, 31; Jetsu 2012, 171.)

Yhteiskunnan perusrakenteena pidetty hyvinvointivaltio oli voimakkaassa murroksessa 1990-luvulle tultaessa. Viimeistään tuolloin alkoi kehitys, jota sosiaalipoliitikassa kutsutaan hyvinvointivaltion onttoutumiseksi. Sitä kuvastaa julkisen sektorin vetäytyminen palvelutuotannon vastuusta ja vastuun siirtäminen yhä suuremmissa määrin yksityiselle sektorille ja kansalaisyhteiskunnalle. (Kattilakoski 2015; 2022.) Onttoutumisella viitataan myös julkisten palvelujen sisältöjen supistamiseen, laadun heikkenemiseen, sekä etenkin maaseudun lähipalveluiden karkaamiseen yhä kauemmaksi asukkaista. (Ks. Rannikko & Pyy 1994; Kröger 1997; Oksa 1998; Pyy 1998; Lehtola 2001; Leinamo 2004; Julkunen 2006; 2017; Koskiaho 2008; Katajamäki 2009; Saari 2020; Kattilakoski 2022.) Maaseudulla palvelurakenteen muutosta voidaan kuvata itäsuomalaisista maaseutua tutkineiden Silva Tedren ja Ville Pöysän (2016) artikkelin otsikolla ”Hyvinvointivaltio tuli kylään – ja lähti sieltä pois”. Hyvinvointivaltion rakentamisvaiheessa lähipalveluita pidettiin maaseutukylissä yllä aluepolitiikalla ja samalla ne tuottivat elinvoimaa ja työmahdollisuuksia maaseudulle. 1990-luvulta alkaen maaseudulta ovat kadonneet koulu, kaupat, postit ja sote-palvelut, ja samalla myös näiden toimintojen mukanaan tuomat työtilaisuudet ovat siirtyneet yhä kauemmas maaseudun asukkaiden arjesta (Lehtola 2002; Kattilakoski 2015; 2022; Tedre & Pöysä 2016; Björn ym. 2021).

Palveluiden katoaminen on tarkoittanut elinvoiman vähenemistä. Elinvoima ei viittaa pelkästään taloudelliseen tuottavuuteen ja väestön kasvuun, vaan sillä voidaan viitata myös arjen elettäväksi tekemiseen ja hyvinvointiin, esimerkiksi asuin ympäristön viihtyvyyteen (Makkonen & Kahila 2020, 11). Maaseudun ja kylien autoituminen on usean vuosikymmenen aikana tapahtunut kehityskulku, ja maaseudun lähipalveluiden loitoneminen asia, jota ei valtio-ohjauksessa ole enää vuosikymmeniä kyseenalaistettu (Lehtola 2002; Tedre & Pöysä 2016, 74). Ilkka Lehtolan (2002, 36) mukaan maaseudun palvelujen vähittäinen katoaminen 1960-luvulta alkaen on seurausta palvelujen käyttäjien eli maaseudun väestön vähenemisestä. Hänen mukaansa palvelujen väheneminen koski erityisesti 1960-luvulla kyläkoulu- ja kyläkauppaverkostoa. Sittemmin viimeistään 1990-luvulta alkaen tehostamistalouden eetos (Eskelinen ym. 2017; 2023) ja kuntatalouden kurjistuminen on nähty realiteettina, joka pakottaa kunnat keskittämään palvelunsa yhä kauemmas maaseutualueiden asukkaiden lähipiiristä. Maaseudun toimivuuden kannalta tämä tarkoittaa ensisijaisesti sitä, että arjen käytäntöjä ja rakenteita on tarkasteltava uudella tavalla. Maaseudun arki on paitsi monipaikkaista niin myös monimuotoista, ja maaseudun toimijoita ovat muutkin kuin kylien ja kuntakeskusten asukkaat (vrt. Knuutila & Rannikko 2008). Myös toimelaisuuden ymmärtäminen muuna kuin perinteisenä palkkatyönä tai taloudellisesti tuottavana toimintana avartaa ymmärrystä maaseudusta.

Tässä artikkelissa tarkastelemme maaseutua suomalaisen kylätutkimustradition mukaisesti muutoksen kautta (Kumpulainen 2013). Keskeisenä rakenteellisena toimijana pidämme hyvinvointivaltiota, ja erityisesti sen julkista sektoria, joka vielä 1990-luvulle saakka tuotti aidosti elinvoimaa ja toimeentuloa myös maaseutualueille tarjoamalla julkisia palveluita, jotka tarvitsivat työntekijöitä. Tästä näkökulmasta maaseudun arki on toimeentulon ja elinvoiman perusteella jatkanut kuihtumistaan vuosikymmen vuosikymmeneltä. Tässä artikkelissa katsomme kuitenkin toisin. Laajennamme niin lähipalvelun kuin

elinvoiman käsitettä (Makkonen & Kahila 2020; Kurvinen ym. 2022; ks. myös Paananen ym. 2014). Käytämme artikkelin kehyksenä arjen elinvoiman tarkastelua: näemme elinvoimaa kaikessa siinä maaseudulla tapahtuvassa toimeliaisuudessa, jossa ihmiset ovat mukana. Kyse ei ole pelkästään materiaalisesti tuottavasta toiminnasta tai perinteisestä palkkatyöstä, vaan kaikesta siitä yksilöiden ja ryhmien välisestä toiminnasta, jota ympärillämme tapahtuu (ks. Jokinen 2005). Toimeliaisuutta, yhteisöllisyyttä, arjen vuorovaikutusta ja elinvoimaa etsitään ja nähdään hautausmaiden ylläpidossa ja hautausmailla tapahtuvana arkisena, ajassa muuttuvana toimintana. Tarkastelemme sitä hyvinvointivaltion lähipalvelua, joka maaseutukylistä vielä löytyy, sekä sen merkitystä maaseutukyliä arjen vuorovaikutukselle ja toimeliaisuudelle. Katseemme kiinnittyy infrastruktuuriin, joka ei kirjastoauton tai palvelutaksin tapaan käy vain kääntymässä maaseudulla. Yksi on ja pysyy – hautausmaa.

Tarkastelemme hautausmaiden merkitystä maaseudun arjen elinvoimalle kahden esimerkkikylän, Martonvaaran ja Petravaaran, kautta. Selvitämme, mitä hautausmaat kertovat kylien toimeliaisuudesta ennen ja nyt. Avaamme seuraavassa artikkelin ideaa hautausmaasta lähipalveluna. Tämän jälkeen esittelemme työmme metodologian, joka yhdistää historiallisen ja sosiaalitieteellisen etnografisen lähestymistavan. Artikkelin seuraavat luvut ovat empiirisiä analyysilukuja. Tarkastelemme ensin hautausmaata hyvinvointivaltion peilinä aikaisemman tutkimuksen, historiallisen dokumenttiaineiston ja etnografisen aineistomme valossa. Analyysiluku jakaantuu kahteen osaan. Ensimmäisessä osassa tarkastelemme hautausmaata kaikille yhteisenä julkisena tilana historiallisen dokumentti- ja etnografisen aikalaisaineistomme kautta. Toisessa osassa käytämme samaa aineistoa tarkastellessamme hyvinvointivaltioprojektin ilmenemistä hautausmailla. Toisessa analyysiluvussa painotus on historiallisen aineiston kautta tuotetuissa kuvauksissa. Ne kertovat esimerkkikyliemme Petravaaran ja Martonvaaraan kautta kylien historiallisesta muutoksesta, elinvoimasta ja hautausmaan paikasta kylien elämässä. Tässä analyysiluvussa aineistona ovat historia-aineistojen ohella havainnointi- ja haastatteluaineistot, sillä tavoitteemme on saavuttaa mahdollisimman kokonaisvaltainen kuva hautausmaista ja niiden ajassa muuttuvasta paikasta hyvinvointivaltioprojektissa. Lopuksi vedämme yhteen artikkelin keskeiset tulokset.

Hautausmaa lähipalveluna

Vähäväkisessä, laajoja harvaanasuttuja alueita käsittävässä suomalaisessa hyvinvointivaltiossa hautausmaat ovat edelleen asukkaiden helposti saavutettavissa ja lähellä, muutoin elinvoimaansa menettäneillä maaseutualueilla. Erilaisilla maaseuduilla lähipalvelu tarkoittaa eri asioita jo pelkästään välimatkojen vuoksi. Kuntaliiton (n.d.) määritelmässä verkkosivuilla todetaan: *”Lähipalvelu merkitsee eri asioita eri-ikäisille ja erilaisissa elämäntilanteissa oleville kuntalaisille. Täällöin myös etäisyys lähipalveluun vaihtelee. Ikäihmisille lähipalvelu voi olla usein kotiin vietävää palvelua, kun joillain muilla lähipalvelu voidaan hakea hieman kauempaa.”* Kuntaliitto näkee, että *”kuntalaisten arki on sujuvaa, kun jokapäiväiseen elämään liittyvät palvelut toimivat. Tämä koskee kokonaisuutta, siis muitakin kuin kuntien hyvinvointipalveluja, esimerkiksi elintarvikkeiden ostamista, liikkumista ja turvallisuutta.”*

Hautausmaiden käyttöä ohjaa juridinen ja kulttuurinen normisto, mutta hautausmaat ovat kaikkien vapaassa käytössä kuljeskelua ja muistelua varten (Aaltonen ym. 2005). Hautausmaa on hyvinvointivaltion lähipalvelu, jonka merkitys on erilainen eri-ikäisille ihmisille. Hautausmaa julkisena ja kaikille yhteisenä avoimena tilana on osa ihmisten toimintaympäristöä (vrt. Jakonen 2019), jonka merkitys korostuu erityisesti ihmisen vanhetessa. Hautausmaan saavutettavuus lähellä omaa kotia voi olla lähes yhtä merkityksellistä kuin kaupan tai terveyskeskuksen saavutettavuus (Koskela 2015). Samalla tapaa kuin päivähoito- tai kouluverkosto ovat keskeisiä lapsiperheiden palveluita (Hämeenaho 2012), voidaan hautausmaa nähdä ensi sijassa ikääntyvien ihmisten palveluna. Mutta jos hautausmaahan suhtaudutaan yhteisöllisenä kysymyksenä ja sen merkitystä tarkastellaan arjen elinvoiman viitekehyksessä kyläyhteisön kannalta, hautausmaa lähipalveluna koskettaa jo huomattavasti

laajempaa kyläläisverkostoa. Hautausmaat ovat julkista tilaa, jossa yksityisiä hautoja hoitavat niin perheenjäsenet kuin sukulaiset. Siellä myös vierailaan, tavataan tuttuja, tarkastetaan tutut ja vieraat haudat, luetaan tiedotteita kylän tapahtumista ja hautojen kunnosta, sekä etsitään merkkejä kyläläisten elämästä. Kun koulut ovat poissa, koulupiirirajat eivät enää määritä kylää. Sitä määrittävät pikemmin metsästy- ja kalastusalueiden ja seurojen rajat, sekä hautausmaat. Monet kylähautausmaat ovat usean vanhan kylän yhteisiä ja kotiseutuympöyden aiheita. Ne määrittävät kuulumista. Hautausmaiden merkitys on moninainen. (Ks. myös Gardberg 2003.)

Ruumiiden hävittämiseen tarkoitettun hautausmaan ylläpito on yhteiskunnalle kuuluva tehtävä. Ruumis kuuluu viime kädessä sille kunnalle, jossa kuollut oli viimeksi kirjoilla. Yhteiskunnan kannalta kuollut on käsiteltävä ja ruumis hävitettävä kunnioittavasti ja siten, että se ei aiheuta terveydelle haittaa. Tämä tehtävä on hautausoimilaila (457/2003) säädetty evankelisluterilaisten seurakuntien tehtäväksi. Kirkko toimii viranomaisena, joten sen on erotettava hautauksen yhteiskunnallinen tehtävä ja kirkollinen tehtävä toisistaan. (Davydova-Minguet ym. 2022; Davydova-Minguet & Pöllänen 2023.) Valtio puolestaan huolehtii yhteisöverolla ruumiiden hävittämisen eli hautausmaiden hoidon taloudellisista edellytyksistä. Hautausmaat kuuluvat Suomessa kaikille sosioekonomiseen asemaan, uskontokuntaan tai muuhun ihmisen ominaisuuteen liittymättä. Hauta- ja muissa maksuissa ei ole eroja, vaan kaikilta peritään sama kustannuslaskentaan perustuva maksu riippumatta siitä, ovatko he seurakunnan jäseniä vai eivät.

Suomalaisen hyvinvointivaltion tapa organisoida hautausmaiden ylläpito luterilaisen kirkon kautta on kansainvälisesti poikkeuksellinen (Kukkonen 1993, 26–27; Kiiskinen 1999, 31–32). Suomessa kunnilla ei ole ollut syytä ottaa haltuunsa hautausoimeen liittyviä velvoitteita, jotka seurakunta on perinteisesti ja enemmistön näkemysten mukaan myös vakaasti hoitanut. Kirkko näyttäytyy luotettavana toimijana. (Kiiskinen 1999, 31–32; Pyy 2002, 95.) Suomalaiset ovat tottuneet siihen, että hautausmaa on yhteinen; hautausmaiden jakoa uskontokunnittain pidetään outona (Pentikäinen 1990, 84–87). Suomessa välimatkat ovat pitkiä, väkimäärä pieni ja luterilaisen kirkon ulkopuolisten ja siitä eroavia hautajaiskäytäntöjä vaativien ryhmien koko vielä pienempi. Kaupallinen, kilpailuun perustuva ruumiiden hävittämisen malli on mahdollista pienten välimatkojen väkiriikkaissa maissa kuten Alankomaissa ja Belgiassa, joissa väestö on moninaista ja erilaisia uskontokuntia runsaasti (Heng 1994, 93; Erämaja 2006, 266–267).

Hautausmaat ovat alueellisesti hajautettuja. Suurissa maaseutuseurakunnissa on vanhastaan useita kylähautausmaita, jotka ovat säilyneet omilla paikoillaan myös kunta-liitosten jälkeen. Julkisen vallan kautta tuotettuna palveluna seurakunta tuottaa hautausmaapalvelut edelleen lähipalveluina. Julkisuudessa ei ole esitetty hautapalvelujen siirtämistä yksityisen palvelutuottamisen ja järjestämisen malliin. Maaseudun lähipalveluna hautauksen ja hautausmaiden suhteen saattaisi tapahtua sama, mikä muiden palveluiden kohdalla on jo tapahtunut: tehostamisen ja tiivistämisen myötä ne loittonisivat kauemmas kylistä ja kyläläisistä ja niiden saavutettavuus heikkenisi (vrt. Hämeenaho 2012; Tedre & Pöysä 2016). Vaikka muut lähipalvelut ovat jo ajat sitten kaikonneet Polvijärven Martonvaaran ja Tohmajärven Petravaaran tapaisista maaseudun kylistä, siitä huolimatta näistä sosiologien ”hylkysyrjiksi” luonnehtimista kylistä (Armila ym. 2017) löytyvät elävät hautausmaat, minne haudataan, joita hoidetaan, ja joissa vierailaan.

Kuljeskelevaa hautausmaaetnografiaa

Lähestymme hautausmaita etnografisen tutkijan katseen kautta. Tutkimuksemme metodologinen viitekehys perustuu suomalaisen kylätutkimustradition niin sanottuun kolmanteen vaiheeseen (ks. Kumpulainen 2013; vrt. myös Knuutila & Rannikko 2008; Uusitalo 2020). Kylätutkimuksessa, jota usein sovelletaan yleisemminkin maaseutututkimukseen, keskeistä on monitieteisyyden ohella ajalle tyypillisten yleisten yhteiskuntatieteellisten

käsitteiden soveltaminen. Tässä tutkimuksessa analyysin kehikkona toimii arjen elinvoiman käsite (vrt. Makkonen & Kahila 2020), jonka kautta hyvinvointivaltion laajempaa rakenteellista muutosta tarkastellaan maaseutukylien hautausmailla (vrt. Kumpulainen 2013). Kylätutkimuksen uusimmassa vaiheessa huomio kiinnittyy ilmiöiden kulttuuriseen ja yksilölliseen kokemuksellisuuteen. Enää ei tarvitse tarkastella pelkästään rakenteellista ”kurjistumista” ja elinvoiman katoamista, vaan arjen elinvoimaa voidaan Knuuttilan ja Rannikon (2008) tavoin etsiä maaseudun monimuotoisesta toiminnasta, esimerkiksi hautausmailla kuljeskelevista kesävieraista ja kylän hautausmaalla järjestettävistä vuotuisista hautausmaapäivistä. (Ks. myös Kumpulainen 2013.)

Tämän tutkimuksen erityisyys ja hankaluus piilee siinä, että vaikka kylätutkimukselle on tyypillistä tarkastella ilmiöitä monitieteisesti, silti historian ja nykyaikaan keskittyvän yhteiskuntapolitiikan yhdistäminen asettaa tutkimukselle omat haasteensa. Emme noudata historian tutkimukselle tyypillistä puhdasta kronologista käsittelytapaa, vaan analyysimme jäsenyksessä etenemme kertomuksellisuuden ja ilmiöiden kautta siten, että yhdistämme historiallisiin kuvauksiin myös huomioita nykyajan todellisuudesta. Billy Ehn (2018, 61) käyttää käsitettä ”hillitsemätön etnografia”, joka antaa tutkijalle joustavuutta siirtyä paikasta ja ajankohdasta toiseen. Samalla yhdistetään teoriaa, aineistoa ja näkökulmaa (Ehn & Löfgren 1996, 178). Tällainen etnografia valaisee todellisuutta kulttuurisesta näkökulmasta. Me tuomme mukaan yhteiskuntaa. Analyysissa rakennamme tutkimuksellemme ensin historiallisen kehikon dokumenttiaineiston pohjalta. Analyysin toisessa vaiheessa yhdistämme tähän etnografisen havainnointi- ja haastatteluaineiston analyysia.

Artikkelin aineistot koostuvat etnografisesta havainnointiaineistosta, asiantuntijahaastatteluista sekä dokumenttiaineistoista. Havainnointiaineistomme olemme tuottaneet tutkimushankkeessamme ”Ylirajainen kuolema: kuoleman käytännöt ja muistot ylirajaisessa arjessa Suomen ja Venäjän välisellä rajalla” (Suomen Akatemian hanke 339981). Hankkeessa teimme kenttätöitä eri puolilla Pohjois-Karjalaa vuosien 2020–2024 aikana. Artikkelissa keskitymme yksityiskohtaisemmin tarkastelemaan Polvijärven Martonvaaran ja Tohmajärven Petravaaran kylien ja niiden hautausmaiden historiaa ja nykyisyyttä. Näille hautausmailla olemme yhdessä ja erikseen tehneet viisi kuljeskelumenetelmään perustuvaa vierailua vuosien 2021–2023 aikana.

Kuljeskelu tarkoittaa meille hämmästelyä ja ihmettelyä sekä nöyryyttä aineistoamme kohtaan, ja myös sen hyväksymistä, että tulkintoihimme liittyy voimakas vaikutelmanvaraisuus. Metodologiana kuljeskelu katsoo tietämistä keskeneräisenä ja jatkuvana prosessina. Kuljeskelussa aineistot eivät myöskään ole selvärajaisia. (Pöllänen & Björn 2024; ks. myös Precarias a la deriva 2009; Lehtola & Tedre 2015; Davydova-Minguet ym. 2022.)

Kuljeskelevassa etnografiassamme tarinaa hautausmaan elinvoimasta ja toimeliaisuudesta kertovat niin hautamuistomerkit, hautausmaiden puut ja jäkälät kuin siellä omaistensa hautoja kunnostavat ja koristelevat kanssakulkijat. Havainnot tarjoavat hyödyllistä materiaalia ja mahdollisuuksia paljastaa tavanomaisen peitossa olevia salaisuuksia, sekä myös niitä arjen osia, jotka ovat tuttuudessaan lähes näkymättömiä. Rutuineista, pikkuseikoista, ohikiitävistä hetkistä ja tunteista paljastuu syvä maailma. (Ehn 1996; Ehn & Löfgren 2012, 5–6.) Meillä molemmilla tutkijoilla on kuljeskeluista omat kenttäpäiväkirjamme valokuvineen. Hautausmaat tutkimuskohteena käsitämme sekä historiallisina arkistoina että nyky-yhteiskunnan ”pienoismalleina”.

Analyysissa yhdistämme hautausmaagnetnografiseen kuljeskeluaineistoon myös asiantuntijahaastatteluja (9 kpl). Olemme haastatelleet kuoleman ammattilaisia, jotka toimivat erilaisissa tehtävissä ja kohtaavat työnsä kautta kuolemaan ja hautaamiseen liittyviä teemoja. Haastatteluja on tehty niin seurakuntien, hautaustoimistojen, järjestöjen kuin juridiikan kuoleman ammattilaisten parissa vuosien 2021–2024 aikana. Haastattelut olemme toteuttaneet teemahaastatteluina väljällä teemarungolla.

Artikkelimme dokumenttiaineisto koostuu sanoma- ja aikakauslehtiaineistosta, joka käsittelee kaikki Pohjois-Karjalan valtalehdessä Karjalaisessa ja Kansalliskirjaston

digitoituissa sanoma- ja aikakauslehdissä Martonvaaraa ja Petravaaraa koskevat maininnat. Karjalaisen Kaiku-palvelun kautta Martonvaaran kohdalla ensimmäinen osuma sanomalehti Karjalaisessa on vuodelta 1896 ja Petravaarasta 1908. Osumien määrä on Petravaaran kohdalla yli 2 200, mutta Martonvaaran kohdalla puhutaan jo 10 000 osumasta. Kansalliskirjaston aineisto tuo Petravaarasta viimeksi digitoituun vuoteen 1929 mennessä ainoastaan 125 osumaa. Martonvaarasta osumia on 6 088. Sanoma- ja aikakauslehtiaineiston ohella olemme lukeneet sekä Polvijärveä että Tohmajärveä koskevan muun julkaistun historia-aineiston: kuntien paikallishistoriat, kotiseutulukemistot, kyläkirjat ja erilaiset muistelmat (Kalke 1936; Tohmajärven seurakunta 1956; Savolainen 1982; Juvonen 1990; 2017; 2020; Tohmajärvi tuttavaksi 1995; Mustonen & Sormunen 2001; Tuomi 2001; Martonvaara 2004; Sormunen 2009; Jaatinen & Luukas 2010).

Tämän laajan ja monipuolisen sanomalehtiaineiston ja aikaisemmin julkaistun historia-aineiston kautta olemme hahmottaneet kuvaa kylien elämästä ja niiden historiallisesta kehityksestä osana suomalaista hyvinvointivaltiota. Lisäksi olemme aineiston kautta saaneet käsityksen siitä, kuinka hyvinvointivaltion palvelut ovat kylissä syntyneet, toteutuneet ja kadonneet.

Etnografisen perinteen mukaisesti analysoimme aineistoamme holistisesti pyrkimyksenä luoda kokonaiskäsitys hautausmaan merkityksestä maaseutualueiden arjen elinvoimalle, toimeliaisuudelle ja toimijoiden väliselle vuorovaikutukselle. Vuorovaikutusta tarkastelemme niin yksilöllisenä kuin rakenteellisena ilmiönä (kylän ja hyvinvointivaltion välisenä suhteena). Tutkimuksemme sekä aineiston kerääminen että sen analysointi tapahtuvat kuljeskelun kautta (Pöllänen & Björn 2024; ks. myös Precarias a la deriva 2009; Pöllänen 2013; Lehtola & Tedre 2015; Pöllänen 2020; Björn & Davydova-Minguet 2022; Davydova-Minguet ym. 2022). Aineiston analyysin olemme toteuttaneet vaiheittain kuitenkin niin, että aineiston keruu ja analyysi ovat jatkuvassa vuoropuhelussa.

Tutkimuksemme analyysin ensimmäisessä vaiheessa sanomalehti- ja muusta dokumenttiaineistosta on etsitty tietoja Martonvaaran ja Petravaaran kylistä ja erityisesti kylien hautausmaista. Dokumenttiaineiston kautta olemme rakentaneet viitekehyksen hyvinvointivaltion läsnäolosta kylissä sekä hautausmaan merkityksestä kylän elinvoimalle. Tämä analyysi on rakennettu kertomuksen muotoon. Ensimmäisessä vaiheessa on rakennettu tarina Petravaaran ja Martonvaaran kylien historiasta, ja hautausmaista osana kyliä. Tähän kertomukselliseen viitekehykseen olemme sitten tutkimuksen analyysin toisessa vaiheessa lähiluvun kautta hahmottaneet, miten havainnointiaineisto ja haastatteluaineisto lisäävät ymmärrystämme tästä historiallisesta kehikosta – mitä hautausmaan arki kertoo kylien nykypäivän elinvoimasta.

Aineiston analyysissa historiallisen aineiston, etnografisen kenttätöön ja tulkitsevan analyysin välinen vuoropuhelu on tiivistä. Samaan aikaan kun luemme tutkimustamme varten koottua monipuolista dokumentti- ja sanomalehtiaineistoa ja teemme kenttätöitä hautausmailla, teemme aineistostamme tulkintoja sekä nykypäivästä että historiasta. (Davydova-Minguet ym. 2022; Pöllänen & Björn 2024.)

Tutkimuksen toisessa vaiheessa historian ja nykyhetken yhdistäminen tarkoittaa sitä, että päädyimme lopulta jäsentämään etnografisen aineistomme analyysin kahden ilmiökentäksi nimeämämme kokonaisuuden kautta. Nämä kaksi ilmiökenttää rakentuvat ensimmäisen vaiheen historiallisen kertomuksen kautta. Analysoimme tuloksena olemme rakentaneet ilmiökentät kaikesta käyttämästämme aineistosta. Toisen vaiheen analyysin pohjana toimii havainnointi- ja haastatteluaineisto, jota lähilukemalla (Pöysä 2015; Jokinen 2016) olemme nostaneet esiin kaksi laajempaa ilmiötä. Ensimmäinen on hautausmaa hyvinvointivaltion peilinä. Tämä ilmiökenttä jakautuu kahteen teemaan. Tarkastelemme hautausmaata kaikille yhteisenä julkisena tilana sekä hyvinvointivaltioprojektin ilmenemistä hautausmailla. Toinen analyysiluku puolestaan rakentuu vahvasti historiallisen aineiston varaan. Siinä maalaamme kuvaa maaseutukylien historiallisesta muutoksesta Petravaaran ja Martonvaaraan kylissä. Lisäksi kuvaamme kyläyhteisön arkea hautausmaan kautta. Historiallisen muutoksen

kuvaamisessa keskeistä on peilata kylien historiaa myös aikaisemman tutkimuksen tuottamaan kuvaan hyvinvointivaltioprojektin eri vaiheista.

Konkreettisesti tutkimusaineiston analyysi on tapahtunut niin, että käydessämme läpi tutkimusaineistoa molemmat tutkijat tekivät toistuvia havaintoja, jotka kuvasivat hautausmaita osana hyvinvointivaltion eri kehitysvaiheita. Nämä nousivat esille sekä historiallista dokumenttiaineistoa lukiessa että haastattelu- ja havainnointiaineistoja lähiluottaessa. Kirjasimme molemmat ylös jo kenttätöitä tehdessämme ja erityisesti aineistoja lukiessa havaintoja, joita sitten peilasimme tutkimuksen ensimmäisen vaiheen kautta tuotettuun historialliseen kertomukseen. Kun kuljeskelimme Petravaaran hautausmaalla, niin katsoimme, mitä hautakivet ja hautausmaan kulkijat kertoivat kylän elinvoimasta ja hyvinvointivaltion läsnäolosta, ja mitä ne kertoivat kylän nykytilasta.

Kyse on kahden eri tieteenalataustaisen tutkijan välisestä vuoropuhelusta ja siitä, millaiseen analyysiin lopulta päädytään, kun samaa aineistoa katsotaan historiasta ja nykyajasta käsin. Historian ja yhteiskuntapolitiikan yhdistävä kuljeskelevä ote tarkoittaa tutkimuksessamme myös sitä, että aloittaessamme kuljeskelun nykyajassa hautausmailla emme aloita kuljeskelua tyhjästä, vaan perehtyminen historian tutkimuksen aineistoihin luo vankan pohjan havainnoida olemassa olevaa. Samalla aikalaiskuljeskelu tuottaa uusia havaintoja, joita peilaamme historialliseen aineistoon.

Analyysissä jäsenämme tekemiämme havaintoja maaseudun hautausmaiden arkisen liikehdinnän eli arjen elinvoiman kautta. Katsomme maaseudun muutosta kulttuurisen ja sosiaalisen toiminnan ja monimuotoisen liikehdinnän kautta keskittäen katseemme siihen, mitä kylien hautausmailla tapahtuu ja on tapahtunut (vrt. Kumpulainen 2013, 14). Emme siis ole kiinnostuneita siitä, onko maaseutu autoitumassa tai ovatko kylät kuolemassa, vaan tunnistamme sen moninaisen arjen elinvoiman, joka näkyy hautausmaalla tapahtuvana arkisena toimintana, pistäytymisinä ja erilaisten yhteisten juhlien viettämisinä. Maaseutu ja niiden kylähautausmaat näyttävät meille Kumpulaisen (2013, 14) sanoin ”*samalla sekä rakenteellisina tiloina että kokemuksellisisina ja symbolisina paikkoina*”.

Hautausmaat hyvinvointivaltion peilinä

Kylän hautausmaa hyvinvointivaltion julkisena palveluna ja kaikkien yhteisenä tilana

Suomessa on noin 1200 hautausmaata. Niistä 1100 kuuluu luterilaisille seurakunnille. Loput kuuluvat ortodoksiselle kirkkokunnalle, valtiolle, kunnille ja kuntayhtymille, rekisteröidyille uskonnollisille yhdyskunnille tai muille rekisteröidyille yhteisöille tai säätiöille. Suomeen, erityisesti Itä-Suomeen, perustettiin 1920- ja 1930-luvuilla runsaasti uusia hautausmaita. (Karvosenoja 2000, 162.) Suomalaisen hyvinvointivaltion rakentumisen nähdään alkavan 1940-luvun kuluessa, mutta palvelut toteutuivat laajamittaisesti vasta 1970-luvulta lähtien (esim. Kettunen 2001). Yleiset ja kaikille avoimet hautausmaat voidaan kuitenkin nähdä hyvinvointivaltion orastavina ensiaskelina. Jo 1920- ja 1930-luvuilla rakennettujen hautausmaiden ideana oli tarjota mahdollisuus kaikille tasa-arvoiseen ja tasavertaiseen hautapaikkaan.

Maaseutukylässä hautausmaa poikkeaa muusta julkisesta ja yhteisestä tilasta. Hautausmaa on aidattu, ympäristöstään erottuva erillinen alue, jota seurakunta julkisena viranomaisena hoitaa ja valvoo, ja jossa liikkumista ja oleskelua säätelevät kirjatut, mutta ennen kaikkea kirjaamattomat säännöt. (Hautapaikkakirja 1935, 15–16; Hyvä käytös 1947, 55.) Hautausmaiden oikeudelliset, terveydelliset ja hallinnolliset ulottuvuudet ovat selkeitä, mutta kulttuurisesti hautausmaat ovat moninaisia ja muuttavat olemustaan ajassa ja tilassa yhteiskunnallisten virtausten, muoti-ilmiöiden ja uusien vainajien kautta. Myös samassa ajassa hautausmaat ovat erilaisia eri paikoissa. Nykyisin yleistä kulkemista hautausmailla ohjataan erilaisin opastein, mutta lähtökohtana on edelleen se, että ihmiset tietävät sopivuuden rajat ja hautausmaiden käyttäytymissäännöt ilman, että niistä täytyy kertoa.

Hautausmaan arvokkuutta kehystävät hiljaisuus ja rauhallisuus; aika ikään kuin hidastuu, samoin liikkuminen, eikä kukaan juokse. Hautausmaalla puhutaan tavanomaista hiljaisemmin. (Ks. Hautapaikkakirja 1935; Hyvä käytös 1947.)

Vaikka maaseudun hautausmaat poikkeavat suurten kaupunkien hautausmaista, ja Itä-Suomessa niin hautausmaat kuin hautamuistomerkit ovat erilaisia kuin Länsi-Suomessa, hautausmaiden perusolemus on kaikkialla samanlainen.

”Salon eri hautausmailla kuljeskelu maaseutututkijatapaamisen yhteydessä on avartava kokemus. Hautausmaiden yleisilme on hoidettu. Opasteita on paljon ja hautausmaiden eri lobkot selkeitä. Hautausmaista suurimman ja uusimman Helisnummen ruohoa leikkaavat robottileikkurit. Puutarburit boitanevat viivasuorat pensasaidat. Yksittäisillä handoilla on näyttäviä veistoksia. Erilaisia julkisia patsaita on runsaasti ja monet ovat kukitettuja. Vanhoja, handoilta poistettuja hautakiviä on koottu muistomerkeiksi pienen metsäisen kukkulan laelle.

Varsinaissuomalainen tutkijatoveri ei ymmärrä pohjoiskarjalaisten tutkijoiden hämmästyä, vaan toteaa, että eivätkös hautausmaat näytä kaikkialla samalta. Eivät ne näytä, vakuutamme. Pieniä eroja on siellä täällä. Merkittävin tekijä näille on alueen menneisyys ja asijaimiston sosioekonominen rakenne. Seurakunnat ovat täällä olleet vauraampia. Ihastellessamme hautausmaiden vebreyttä mietimme samalla kasvukauden ja maaperän merkitystä sille, mitä hautausmaille kannattaa istuttaa.” (Ote kenttäpäiväkirjasta 29.8.2023.)

Hautausmaiden perusolemus pohjaa lopulta universaalin hyvinvointivaltion periaatteen. Julkisten palveluiden, siis myös hautausmaiden, tulee olla kaikkialla maassa sellaisia, että ne vastaavat keskiluokan vaatimustaso (vrt. Anttonen & Sipilä 2000; Anttonen & Sipilä 2010). Pohdintaamme hyvinvointivaltion universaaliuden merkityksestä hautausmaille kuvaa seuraava kenttäpäiväkirjamuistiinpano:

”Tutkijakaksikkomme kuljeskellessa Polvijärven hautausmailla noin kuukausi Salon matkan jälkeen palaamme keskusteluisamme varsinaissuomalaisen kollegamme ajatukseseen, ”eivätkös kaikki hautausmaat ole samanlaisia”. Martonvaarassa ja Polvijärven muilla maaseutuhautausmailla, siis handoilla niin kuin meillä päin sanotaan, kierrellessämme toteamme, että kyllä ja ei. Suomalaiset hautausmaat täyttävät kaikkialla universalismin vaateen, niille ”kelpaa” keskiluokan sijoittaa viimeinen leposijansa. Mutta toisaalta, kyllä Martonvaaran kylähautausmaa näyttää vähemmän vierailulta, huonommin hoidetulta ja jopa matkalaukkumallistetummalta hautausmaalta kuin Salon hautausmaat. Myös kukkaloisto Polvijärvellä on maltillisempaa kuin Salossa. Toisaalta näyttää siltä, että Martonvaarassa on vähemmän seurakunnan hoidossa olevia hautoja kuin Salon tai muiden kaupunkien hautausmailla. Martonvaarassa muovisia, hautakiven viereen laitettavia, eritasoisesta hoidosta kertovia lappuja ei juuri ole, eivätkä seurakunnan hoitohautojen yhdenmukaiset kukkaistutukset pistä silmään.” (Ote kenttäpäiväkirjasta 26.9.2023.)

Hyvinvointivaltion perusajatuksena oli palveluiden alueellinen kattavuus. Hautausmaat kattavat laajoja maaseutualueita, ja hautausmaat ovat edelleen lähipalveluita. Haastattelemamme oikeusasiantuntija piti esiin nostamaamme lähipalveluajatusta osuvana ja korosti paikkoihin kiinnittyvien hautausmaiden merkitystä kylälle, sen olemassaololle ja arjen elinvoimalle.

Pirjo: ”Miten sie näät, seurakunnilla niin se [hautausmaa] vielä toimii tietynlaisena lähipalveluna, et missä tahansa kirkkonkylillä käy, niin kauppa on lähteny 80-luvulla, koulu 70-luvulla.”

Haastateltava: ”Hyvä peruste tätä nykyistä systeemiä puolustamaan itse asiassa se, että on ainakin yksi paikka mikä pysyy, että kyllä tuo on ihan relevantti argumentti. Kyllä se elävöittää niitä paikkakuntia,

siellä käy ihmisiä kesällä ja talvellaakin. Sanotaan tämmösen, mistä on väki vähentynyt, niin semmosten paikkojen imagon kannalta on äärimmäisen tärkeätä, että on yhdessä paikassa se hautausmaa.”

Paikkoihin kiinnittyminen ja paikkojen omaleimaisuus tulee hautausmailla ilmeiseksi. Hautausmaat ovat haastateltavan sanoin tärkeitä ”paikkojen imagon kannalta”. Itä-Suomen kylissä hautausmaa pyrittiin pitkään pitämään luonnontilaisena. Itäsuomalaiseen hautausmaaperinteeseen on ollut vaikuttamassa myös ortodoksisuus ja venäläisten metsähautausmaiden tapakulttuuri. Puisten hautamuistomerkkien lahotessa oli hauta hävinnyt, ja koska samalle paikalle saatettiin kaivaa uusi hauta, hautausmaa-alue ei laajentunut. Vuosikymmenten myötä itäsuomalaisista hautausmaista tuli ikihonkia tai kuusia kasvavia metsäisiä luonnonhautausmaita. (Forsman 1926, 23–24; Wirkkala 1930, 58; Kärkkäinen 2016, 10–11; Davydova-Minguet ym. 2022.)

Se, että hautausmaiden ylläpidosta vastaavat Suomessa pääasiassa luterilaiset seurakunnat, on taannut, että hautausmaaverkosto kattaa koko maan. Lisäksi se on hyvinvointivaltion ontoutumisen aikaan suojannut hautausmaita tehostamistalouden eetoksen äärimmäisiltä säästötoimilta (vrt. Eskelinen ym. 2017; 2023). Kirkko takaa samanlaiset hautajaiset kaikille varallisuuteen, säätyyn, sukupuoleen tai saattoväen määrään katsomatta. Yksinäinen vainaja saa saman siunauksen kuin vainaja, jonka siunaamiseen osallistuu satapäinen saattojoukko. (Kiiskinen 1999, 31–32.) Maaseudun vanhoja hautausmaita pidetään edelleen yllä, ja tarvittaessa niiden alueita laajennetaan (vrt. esim. Martonvaaran hautausmaa Polyjärvellä). Hautausmaat ovat tietynlaisia maaseutualueiden puistoja tai kaikille avoimia ulkoilualueita (vrt. Jakonen 2019). Hautausmailla hyvinvointivaltion periaate julkisen tilan ja palveluiden avoimuudesta ja saavutettavuudesta on toteutunut ja toteutuu edelleen hyvin.

Seurakuntien merkityksestä hautausmaiden ylläpitämisessä käytiin keskustelua myös asiantuntijahaastatteluisamme. Haastatteluisa keskusteltiin toisaalta siitä, mitä ylläpito-velvoitteen siirtäminen seurakunnilta kunnille tarkoittaisi ja toisaalta keskustelussa nousi esiin myös kahden valtionkirkon erilaiset resurssit. Hautaustoimen siirtämisen pois kirkolta asiantuntijahaastateltava näki monitahoisena kysymyksenä:

Haastateltava: ”Kyllä se selvintä olis tietysti, että se velvollisuus olis kunnalla ja kirkoilla olis oikeus. Tää on kyllä ajastaan jääny jälkeen tämä systeemi. Osin siinä on historiallinen perintö. Paitis saattais olla aika vaikee, siihen pitäis aika pitkä siirtymäaika, jotta voitais perustaa kunnollisia hautausmaita. Se olis varmaan, tulee varmaan osaamisestakin, että kun seurakunnilla on kuitenkin tämä osaaminen, hautaustoimien osaaminen hyvä ja osaavat tehdä sen.”

Ismo: ”Eiks Ruotsissa oo semmonen silleen vielä sillä tavalla, että se menee alueittain, että se oli kallimpi pienissä kunnissa.”

Haastateltava: ”Siinä käy äkkiä niin, että tulee vähän kiinteistövero, joka sitten vaihtelee kunnittain ja se vois tulla yks verotuksen muoto, ja enkä usko, että tavallaan kunnat sitä sen halvemmalla pystyis tekemään. Tavallaan se pulma olis se voimavarojen hajaantuminen, kun nyt kuitenkin er.lut seurakunnat varmasti tulis pitämään omat hautausmaat ja muut uskontokunnat tietysti omansa, ja että mitä sinne sitten kunnille jäisi. Ja onhan se nyt myös maapolitiikka, mistä saa ylipäättään semmoisia alueita, mitä hantaamiseen voidaan käyttää, et se alkaa olla pulma nimittäin monessa paikassa, että rupee maa käymään vähiin, ja siinä mielessä tietysti ois, että tubkaus yleistyis entisestään ihan puhtaasti maapolittisista syistä. [...] No, siinä keskitteläisiin varmasti. Ne menis yhteen paikkaan, tai sitten kävis joku terveydenhuollosta ihmisiä hantaamassa sinne tänne.”

Haastateltava katsoo, että nykyisen järjestelmän purkaminen voisi käytännössä olla hankalaa. Hän kyllä ymmärtää erityisesti vapaa-ajattelijoiden ylläpitämän puheen tarpeesta siirtää hautausmaiden ylläpito pois luterilaiselta kirkolta. Järjestelmä juontaa juurensa historiaan sekä luterilaisuuden painoarvoon hyvinvointivaltion ja suomalaisen yhteiskunnan

rakentumisen kivijalkana. Haastateltava nostaa esiin, että kirkolla on osaamista ja ammattitaitoa hautaamiseen liittyvissä asioissa. Myös maankäyttöpolitiikka voisi nousta ongelmalliseksi, mikäli hautaaminen tiukasti viranomaisten valvonnassa olevana toimenpiteenä siirrettäisiin muille toimijoille (esim. kunnille ja useille eri uskonnollisille yhdyskunnille). Haastateltava pitää nykyistä järjestelmää, jossa luterilainen kirkko hyvinvointivaltion julkisena toimijana kantaa päävastuun hautaamisesta, toimivana ja kohtuullisena.

Ortodoksisen ja luterilaisen valtionkirkon erilaisesta resurssoinnista haastattelemamme ortodoksisen seurakunnan kirkkoherra puolestaan kertoi seuraavasti:

”Suomessa se on, ihmiset käy samalla tavalla hautausmaalla, luterilaiset käy, ihan ne kunnioittaa samalla tavalla, ei ole eroa, mutta voi johtua myös työntekijöitten määrästä, en tiedä. Tää on nyt mietinnässä ja tämä, meillä ei ole työntekijöitä koskaan pitää huolta hautausmaista, ei koskaan. Luterilaisilla se on aina hautaustoimisto, saa hautaustoimityöntekijöitä, puutarhanhoitoa vaikka mitä, ei meillä ollu semmosia, en tie. Tää on vaan käytännön asia.”

Kirkkoherran puheessa tuodaan resurssien lisäksi esille myös hautausmaan uskonnolliskulttuurinen merkitys. Hänen mukaansa uskontokunnasta riippumatta vainajien kunnioittaminen yhteisessä julkisessa tilassa on universaali toimintatapa. Hautausmaa luo yhteisen hengellisen ilmapäin, joka ei ole pelkästään kristinuskon mukainen, vaan hautausmaalla eräänlaisen pyhän käsittäminen ja kokeminen on universaalia ja monien erilaisten uskontojen ja kulttuureiden määrittämää.

Hautausmaa on samaan aikaan julkinen puisto ja yksityinen muiston ylläpitämisen paikka. Se on myös monella tapaa poliittinen näyttämö. Hautausmaa julkisena tilana on ollut rakentamassa ja yhdistämässä kansakuntaa. Erityisesti toisen maailmansodan jälkeisessä ajassa hautausmaat ovat olleet myös hyvinvointivaltion symbolisia ja konkreettisia ilmentymiä – kaikille yhteisiä ja yhtäläisiä ”Jumalan puistoja”. Tämä sama merkitys hautausmailla on edelleen. Keskeisessä asemassa ovat myös hautausmaiden julkiset seremoniat ja vuosittain toistuvat tärkeimmät hautausmaapäivät: äitienpäivä, juhannus, pyhäinpäivä ja jouluku. Näiden vuoden kiertokulkuun kuuluvien juhlien aikana tapahtuvassa yhteisessä muistamisessa hautausmailla on erityisesti maaseudulla arjen elinvoimaa lisäävä vaikutus.

Toisaalta julkinen tila sekoittuu hautausmailla yksityiseen tilaan, koska omaisten haudat mielletään yksityiseksi alueeksi, vaikka kenelläkään ei ole niihin yksiselitteistä omistusoikeutta. Maaseudulla omien hautojen hoitamisella on aivan erityinen merkitys, ja omaisten muistaminen syntymäpäivien ja perhejuhlien yhteydessä ovat yleisiä. Vuoden kierto näkyy keväisin haudan kunnostamisena, istutuksina, kesällä haudan hoitona ja syksyllä haudan peittona talven varalle. Hautausmaa on kotiseudulle palaavien lomailijoiden vierailukohde ja kohtauspaikka. Esimerkiksi Kiteen Lepokankaan hautausmaan portinpielen ilmoitustaulussa kerrotaan metallikeräyksestä, kylän kesäretkestä ja kylätalolla, entisellä Leinovaaran kyläkoululla, myytävistä piirakoista (kenttäpäiväkirja 14.6.2024).

Maaseutukylässä, jossa ihmiset tuntevat toisensa, tiedetään myös vainajien kodit ja omaiset, ja hautojen kautta voidaan seurata, miten naapurissa elo sujuu. Omaisten haudat ja niiden hoitaminen ovat esillä olemista; sitä ovat hautapaikka, hautamuistomerkki, koristeet ja kukat. Kaikki ne kertovat arvoista, sidoksesta, identiteetistä ja viime kädessä kuuluvuudesta. Vielä nykyään maaseutupaikkakuntien kylähautausmailla kulkijat tuntevat toisensa. Seurakunnan hoidossa oleva hauta puolestaan osoittaa, että muisto elää, mutta mahdollisuuksia haudan hoitoon ei jostain syystä enää ole. Hautausmaalta nähdään, onko kesävieraita käynyt.

Kylän ja seurakunnan elinvoimasta omaa tarinaansa kertovat hautausmaan ja hautakivien kunto. Elinvoimaisissa kylissä, joissa on aktiivista kansalaisyhteiskunnan toimintaa, seurakunta voi luovuttaa hautausmaan hoidon korvausta vastaan jollekin paikalliselle yhdistykselle. Esimerkiksi Polvijärvellä Martonvaarassa marttayhdistys hoitaa hautausmaan istutuksia seurakunnan palkkaamana toimijana (kenttäpäiväkirja 23.11.2022).

Myös hautausmailla vietettävät juhlat, kuten monessa maaseutuseurakunnassa kesäkuun alussa järjestettävä hautausmaapäivä, kertovat kylän yhteisöllisyydestä ja elinvoimasta. Tällöin siistitään omaisten hautoja, mutta myös muu hautausmaa haravoidaan ja käytävät puhdistetaan talkoilla. Samalla kun tehdään yhdessä asioita hautausmaan hyväksi, luodaan arkista yhteenkuuluvuutta. Hautausmaatalkoot ovat kaikille avoimia. Tätä käytäntöä on noudatettu esimerkiksi Tohmajärven Petravaarassa. Tästä meille kertoi Petravaaran hautausmaan pienen kalustovajan seinään kiinnitetty lappu. (Kenttäpäiviäkirja 30.11.2021.)

Yhteenkuuluvuutta luodaan myös toiminnalla ja oikeaoppisella käyttäytymisellä, joka opitaan hautausmaavierailuilla. Hautausmaalla käyntien mallikäytös on jäljitettävissä vanhoihin käytöskirjoihin ja hautausmaaoppaisiin Ne antavat ohjeet haudalle asetettavista kukista, havuista, kynttilöistä ja myös siitä, kuinka haudalla vierailaan perheittäin oikeina aikoina. Nykyään nämä käytöskirjojen mukaiset perinteet ovat liikkeessä, mutta näyttää siltä, että maaseudulla vanhoja oikeaksi opittuja ja koettuja tapoja ja sääntöjä noudatetaan edelleen. Käydessämme syksyllä 2022 Tohmajärven hautausmaalla näimme pariskuntia peittämässä havuilla hautoja. Jäteastioista puolestaan saatoimme todeta keväisten äitienpäiväkukkien ja joulun kynttilätervehdysten runsauden. (Kenttäpäiväkirjat 22.5.2022; 8.10.2022; 11.1.2022.)

Hautausmaat muuttuvassa hyvinvointivaltiossa

Kun maaseutu on Suomessa tyhjentynyt 1960-luvulta alkaen, väestö on vähentynyt ja palvelut siirtyneet yhä kauemmas (esim. Lehtola 2002). Silti maaseudulla on edelleen elinvoimaisia hautausmaita, ikään kuin hyvinvointivaltion muistoina. Niihin haudataan kylissä kuolleita, mutta myös heitä, jotka ovat aikanaan muuttaneet muualle, mutta joille kylä on ollut merkityksellinen paikka. Monet kylässä syntyneet, mutta muualle muuttaneet haluavat tulla haudatuiksi kotikylän hautausmaalle. Tutkijakollega kertoi maaseudun kehittämistapaamisessa kuulemansa tarinan, jossa satunnainen hautausmaakävijä, jolla ei ollut edes sukua kyseisellä hautausmaalla, oli kertonut harkitsevansa muuttoa paikkakunnalle pelkästään sen hyvin hoidetun hautausmaan ja ystävällisen henkilökunnan vuoksi (kenttäpäiväkirja 3.9.2023).

Hautausmaa kuuluu seurakunnissa taloushallinnon alaisuuteen ja kiinteistötoimistoon. Yhteiskunnassa tapahtunut käänne, jossa verovaroin yhdessä tuotetuille palveluille lasketaan hinta, on tarkoittanut tehokkuuden ja taloudellisuuden korostumista myös seurakunnissa, ja se näkyy muutosvaateina maaseudun hautausmailla. Hautausmaiden hoitaminen on muuttunut muiston vaalimisesta kulueräksi. Konetyön vaatteet ovat ohjanneet monivah-teisten hautausmaakulttuurin muutosta kohti samankaltaisena toistuvan hoidon yksinkertaistamaa tasaista hautausmaata. (Hietämäki 2001, 273.) Eriväriset hoitotikut, joita näkyy harvakseltaan myös maaseudun hautausmailla, kertovat, millainen hoito milläkin haudalla on. Se voi olla esimerkiksi pelkkä ruohonleikkuu, tai yhden kesän tai monen vuoden kukkien hoito kasteluineen. Toiveena on, että omaiset eivät istuttaisi seurakunnan hoidossa oleville haudoille omia kasveja. (Kenttäpäiväkirja 2.6.2024.)

Kylähautausmailla kierrellessä silmiinpistävää on se, että siellä näitä erivärisiä muovitikkuja on harvassa. Haudoilla ei näe myöskään merkkilappuja, jotka kertovat hauta-ajan loppumisesta, tai kehotuksia hautakivien oikaisusta. Maaseutupaikkakunnilla omaiset hoitavat haudat enimmäkseen itse.

”Näky on jotenkin tuttu monilta hautausmailta, ei ainoastaan täältä Parikkalan Saaren hautausmaalta. Mies seisoo muovipussi toisessa kädessä, mutta nainen on kumartuneena haudalle ja kuopii maata pienellä istutuskuokalla. Suorakulmisen, matkalaukkumallisen hautakivien vieressä on multapussi ja kaksi muovipussia. Maassa on suurempi harava ja kastelukannu. Iäkäs aviopari on kunnostamassa hautaa talven jäljeltä. Miehen rooli on olla kantaja ja seuramies, nainen tekee työt.” (Ote kenttäpäiväkirjasta 7.5.2022.)

Monella itäsuomalaisella kylähautausmaalla erottuu perinteinen hautakumpu, joka kertoo vainajan omaisten umpeen luomasta haudasta. Konetyön tehokkaan käytön kannalta tällaiset haudat ovat kalliita. Kiteen Väärämäen hautausmaan ilmoitustaululta löytyi toive hautakumpujen tasaamisesta ja reunakivien poistosta (kenttäpäiväkirja 10.10.2021). Siinä missä tehokkuuden ja keskittämisen eetos yksipuolistaa hautausmaata julkisena tilana, hautapaikka ja siinä oleva muistomerkki yksityisenä tilana muuttuvat entistä suuremman henkilökohtaisen performoinnin paikaksi. Hautamuistomerkissä olevat kiinteät, siihen kiinnitetyt tai haudalle tuodut erilaiset poliittiset, uskonnolliset ja kulttuuriset merkit kertovat omaisten halusta sitoa vainajan muisto kunkin omaksi kokemaan.

Hautausmaa kylän ja kyläyhteisön arjessa

Petravaaran kylä ja kylän hautausmaa

Tutkimuskohteemme Petravaaran kylä sijaitsee viidentoista kilometrin päässä rajakunta Tohmajärven kuntakeskuksesta Kemiestä. Petravaaran kylä toimii tässä esimerkkinä syrjäisellä raja-alueella sijaitsevasta kylästä. Petravaara on ollut ainoa ortodoksien asuttama kylä muuten luterilaisessa kunnassa. Kylä on erottautunut ja erottunut kulttuuriltaan selkeästi muista. Kylän ortodoksisella hautausmaalla ja rukoushuoneella on koko hyvinvointivaltion elinkaaren ajan ollut suuri merkitys kyläläisten arjessa.

Petravaaraan perustettiin kansakoulu jo 1909, siis jo vuosia ennen yleistä koulupakkoa (1921), mutta postia tai yhtään kauppaa ei kylään tullut. Tämä johtui kylän asukasluvun pienuudesta (enimmilläänkin alle 200 asukasta). Luterilaiselle suomalaisuudelle rakentunut kansalaistoiminta ei saanut kylässä jalansijaa. Kyläläisiä yhdisti ortodoksisuus. Vastarintana itsenäistyneen Suomen oikeistolaista ja luterilaista suomalaisuutta kohtaan Petravaaran kansakoululla tervattiin Suomen lippu helluntaina 1921, eivätkä kylän miehet osallistuneet suojeluskunnan aseellisiin harjoituksiin. (Juvonen 2020, 195, 344.) Kylässä toimi vain muutama kansalaisjärjestö: rajaseudun opintokerho aloitti 1927, marttayhdistys 1937, maamiesseura 1952 ja metsästysseura 1960. Näiden rinnalla kylässä kokoontui Joensuun ortodoksisen seurakunnan alainen lähetyspiiri.

Petravaaran kylä ei koko 1900-luvun aikana ole perinteisessä mielessä ollut erityisen elinvoimainen. Sieltä ovat puuttuneet monet peruspalvelut, elinvoimaiset yritykset, eikä seura- ja yhdistystoiminnan laajuus ole ollut pienen asukasmäärän vuoksi yhtä vilkasta kuin Pohjois-Karjalalan kylissä keskimäärin. Petravaaran julkinen elämä on ollut lähinnä oman koulun ja ortodoksisen seurakunnan varassa. Maaseudun autioitumisen myötä Petravaaran koulu lakkautettiin 1972 ja koululla toiminut sivukirjasto seuraavana vuonna. Nykyään kylän yhdistyksistä toimii ainoastaan metsästysseura, kaiken muun julkisen ja kansalaisyhteiskunnan toiminnan laantumisen huolimatta.

”Tohmajärven Petravaaran ortodoksinen hautausmaa sijaitsee omalla mäellä kylän reunassa, peltoaukean takana ja korkeiden puiden merkkeämana. Lahonneet hautamuistomerkit on jätetty paikoilleen, mutta katse kiinnittyy kahdessa rivissä oleviin kivisiin matkalaukkumallisiin hautakiviin. Kivissä on kahta sukunimeä Miinalaisia ja Ohvanaisia.” (Ote kenttäpäiväkirjasta 8.10.2022.)

Petravaara on ollut Miinalaisten ja Ohvanaisten kylä, ja tämä näkyy kylän hautausmaalla. Sinne on haudattu vainajia vuosisatojen ajan samoille paikoille. Aiemmin puisten ristien hajotessa käytetty hautapaikka vapautui. Petravaara oli vielä 1930-luvulla tyypillinen karjalainen luonnontilainen kalmisto. Tohmajärven luterilaisen kirkkoherran Konstantin Kalkeen silmissä se oli rappiolla, ja hän tahtoi saada sen samanlaiseen järjestykseen kuin Tohmajärven Kirkkoniemien hautausmaa oli 1920-luvun alkuun mennessä saatu. (Kalke 1936, 66; Juvonen 2020, 335.) Petravaaran hautausmaan olemus muuttui vähitellen, kun kyläläiset omaksuivat luterilaisilta tavan pystyttää haudalle hautakivi. Se merkitsi pysyvän

hautasijan, joten hautausmaa täyttyi. Hautausmaata jouduttiin 1950-luvun alussa laajentamaan, koska samaan hautaan ei ollut kirkolta lupaa haudata. Hautausmaata hoidettiin yhteisillä vuosittaisilla talkoilla. Petravaaran hautausmaalla ei ole tapahtunut hautaustomerkkien ”perinteistämistä” eli yritystä muuttaa yleissuomalainen hautakivi ortodoksistiseksi, tai pystyttää grobuja (hirsinen hautarakennus) tai vienalaismallisia ristejä, jollaisia pystytettiin esimerkiksi Valamon hautausmaalle sen uusimisen yhteydessä 1990-luvulla.

Hautausmaan toimintaan olennaisesti liittyvä Petravaaran Pyhän Andreuksen rukoushuone (tsasouna) vihittiin 1966. Aivan kuten Petravaaran hautausmaan tasalautaiset hautakivet rivistöineen niin myös kylän rukoushuone poikkeaa perinteisestä ortodoksisesta kaavasta. Tämän arkkitehti Vilho Suonmaan suunnitteleman tsasounan arkkitehtuuri on omaleimainen pala 1960-lukulaista kirkkoarkkitehtuuria, joka haki ortodoksisen kirkkoarkkitehtuuriin omaa kansallista linjaa ja teki pesäeroa itäiseen perinteeseen. Kirkon modernia ulkoasua esiteltiin myös venäläisille pappisvieraille (Karjalainen 5.9.1966). Arkkitehtuuriltaan poikkeuksellisen tsasounan rakentaminen Petravaaraan 1960-luvun puolivälin jälkeen on osoitus siitä, että rakennemuutoksen jo hämmöittäessä kylässä vielä uskottiin maaseudun tulevaisuuteen ja vahvaan ortodoksisen identiteettiin. Hautausmaa ja tsasounan rakentaminen voidaan nähdä kansallisen uskonnollisen vähemmistön palvelemisena ja osana kansakunnan eheyttämistä. Lisäksi ne olivat osa hyvinvoinnin levittämistä ja yhteiskunnan palvelujen jakamista maaseudulle. Kun muut palvelut vähenivät, kirkolliset palvelut ja hautausmaa kylässä jatkuivat. Tsasouna korjattiin 1996. Vielä tuolloin palveluksia pidettiin kuukausittain.

Jumalanpalvelustoiminta Petravaarassa hiipui 2010-luvulla ja vuosikymmenen lopulla Joensuun ortodoksinen seurakunta esitti tsasounan laittamista myyntiin. Tsasounan vieressä ollut kelloteline purettiin ja kellot vietiin kylästä. Hautausmaatalkoita sen sijaan on jatkettu. Nykyisin Tohmajärven kuntakeskukseen Kemien mäelle 2010 avattu ortodoksinen kappeli palvelee ainakin osaa ortodoksista väestöä kaukaista Petravaaraa paremmin. Erityisesti kasvava venäjänkielinen ortodoksiväestö kokee Tohmajärven keskustajaman itselleen helpommin saavutettavana. (Juvonen 2020, 620–721.) Petravaaran kylän ortodoksinen hautausmaa ja tsasouna ovat osoitus yhden kylän osalta siitä, millainen merkitys kylää yhdistävällä identiteetillä voi olla kylän arjen elinvoimalle. Petravaarassa arjen toimeliaisuus oli 1960-luvulta alkaen aina 2010-luvulle asti ortodoksisen seurakunnan varassa. Ortodoksinen seurakunta ylläpiti kansalaisjärjestötoimintaa ja järjesti aktiviteetteja kyläläisille. Tehokkuus ja keskittämisajattelu kaappasivat myös seurakunnan toimijat, ja seurakunnan toiminta siirrettiin kuntakeskukseen.

Petravaaran kylähautausmaa kertoo itäisen Suomen autoituvista maaseutukylistä, joissa väki vähenee. Hyvinvointivaltio palveluineen on jättänyt kylän jo vuosikymmeniä sitten. Tohmajärvellä maahanmuutto ja rajan yli tapahtuva vuorovaikutus (ylirajaisuus) ovat arkipäivää, mutta ne näkyvät Petravaaraa kauempana, 15 kilometrin päässä kuntakeskudessa. Petravaaran hautausmaa on edelleen paikassa, johon se syntyi jo satoja vuosia ennen hyvinvointivaltion saapumista kylään. Hautausmaa toimii paikallisen ortodoksisen väestön viimeisenä leposijana, mutta se tuo kylään myös pistäytyjiä, kesälomalaisia, hautausmaista kiinnostuneita vierailijoita, ja toisinaan kynttilän sytyttäjiä, heitä, jotka ovat lähteneet kylästä, mutta joille kylällä ja sen hautausmaalla on edelleen jokin symbolinen merkitys.

Martonvaaran kylä ja kylän hautausmaa

Toinen esimerkkikylämme Martonvaara sijaitsee Pohjois-Karjalassa Polvijärven kunnan pohjoisosassa. Kuntakeskukseen on matkaa 25 kilometriä ja naapurikunnan Juuan keskustaan 30 kilometriä. Martonvaaraa voi pitää Petravaaraa tyypillisempänä itäsuomalaisena kylänä kokonsa, palveluidensa ja toimintojensa perusteella. Jos Petravaaraa pidetään kahden suvun kylänä, niin Martonvaara tunnetaan ennen kaikkea Tanskasten kylänä, sillä noin joka kuudes kyläläinen on Tanskanen. Tämän näkee myös hautakivistä.

Kylän julkinen toiminta noudattelee tyypillisen itäsuomalaisen kylän historiallista kaarta. Martonvaaran koulu perustettiin 1895. Kansalaisyhteiskunnan alku kylässä ajoittuu 1900-luvun vaihteeseen (nuorisoseura 1901, työväenyhdistys 1906, maamiesseura 1907). Osuustoimintaliike toi kylään osuusmeijerin 1905, -kaupan ja -kassan 1907. Työväentalo nousi kylään 1911. Martonvaaran kylä oli varsin suuri, ja sen asukasluku kasvoi vuosien 1910 ja 1930 välillä 1100:sta peräti 1600:an asukkaaseen, joten kylässä heräsi ajatus jopa omasta kunnasta. (Sormunen 2009, 31, 43–44.) Martonvaaran kylän asukasmäärä oli suurimmillaan 1950-luvun alussa. Koulussa oli tuolloin 170 oppilasta. Terveyssisar ja kättilö pitivät vastaanottoa kerran kuukaudessa kylän sivuneuvolassa. Tanssit ja seuratoiminta toivat kyläläisiä yhteen, mutta sitä tekivät myös hautajaiset. Hautajaissaatossa saattoi olla puolensataa hevosta perätysten.

Kylän hautausmaa vihittiin kesäkuussa 1932. Martonvaaran korkeimmalle paikalle, noin 300 metrin päähän hautausmaasta, rakennettiin puinen kellotapuli 1940. Martonvaaran hautausmaasta tehtiin aikakautensa mallin mukainen, lähtökohtaisesti tasa-arvoinen ja tasarivinen avoin hautausmaa, niin sanottu Jumalan puisto, mutta tarkempi katse kertoo ja paljastaa muuta. Hautausmaa viettää lievästi vaaran rinnettä alas ja aivan hautausmaan perällä on vähävaraisten yhteishauta. Tämä 1930-luvun yhteishauta on merkki suomalaisen yhteiskunnan hyvinvointivaltiota edeltäneestä köyhäinhoidollisesta vaiheesta, jossa vähävaraisista pidettiin huolta, mutta ei vielä hyvinvointivaltion universaalilla tavalla. Köyhille tarjottiin apua heidät muista erottaen. Hautausmaan laita osoitti heidän paikkansa myös yhteiskunnassa. Paikalle on myöhemmin tuotu muistokivi. Eroja kylässä tehtiin myös tunnustuksen mukaan: hautausmaan perältä löytyy myös muutama ristitön muistokivi. Kirkkoon kuulumattomilta perittiin vielä 1960-luvun alussa kymmenkertainen hautamaksu. He hankkivat oman hautausmaan Polvijärven kuntakeskukseen. (Kuusela 2004, 135–142.)

Vanhat hautausmaat, kuten Petravaaran kylän hautausmaa, ovat Suomessa syntyneet ja muotoutuneet käytössä, joten ne ovat olleet monimuotoisia ja epätasaisia. Uudet 1920- ja 1930-lukujen hautausmaat, kuten Martonvaaran hautausmaa, puolestaan suunniteltiin ja rakennettiin alusta alkaen hoidettaviksi hautausmaiksi. Hautausmaihin liittyvät ikivanhat perinteet ja uskomukset tulivat näkyville hautausmaiden perustamisen yhteydessä. Hautausmaahan saatettiin haudata ensimmäisenä pieni lapsi. (Wirkkala 1945, 55.) Polvijärven Martonvaaran kohdalla tämä rituaalinen hautaus tapahtui hautausmaan kellon vihkimisen yhteydessä 1940 (Karjalainen 5.9.1940). Ääneen sanomattomana ajatuksena oli, että lapsen viaton henki jäi ikään kuin hautausmaan haltijaksi (Wirkkala 1945, 55; Airio 2010, 90).

Kylähautausmaalla hyvinvointivaltion toimivallasta ja olemassaolosta kertoo, että Martonvaarassa on oma sankarivainajille varattu alue, jonne on haudattu kuusi kyläläistä. Sankarihautausmaiden perustaminen oli kansakuntaa yhdistävä orastavan hyvinvointivaltion palvelu, joka jo sodan aikana rakennettiin universaaliksi ja tasa-arvoiseksi. Se, että julkinen valta rakensi ja rahoitti sankarihautausmaita kuntakeskusten ulkopuolelle, kuvastaa kylän merkitystä ja samaan aikaan tavoitetta tuottaa julkiset palvelut lähipalveluna. Helmi Härkösen suunnittelema sankariristi paljastettiin 1960. Siunauskappeli edustaa 1960-lukulaista selkeälinjaista ja tarkoituksenmukaista rakennusmestariarkkitehtuuria. Kappelin alla on ruumiskellari. Kirkonkello siirrettiin vanhasta tapulista kappelin viereen rakennettuun telineeseen ja vanha tapuli purettiin 1967. Siunauskappelista tuli tärkeä osa kylän yhteiselo. Jumalanpalveluksia, hartaushetkiä ja hautauksia oli kuukausittain.

Martonvaaran sivukylissä palvelujen supistuminen alkoi 1960-luvulla ja jatkui 1970-luvulla. Se tarkoitti koulujen ja osuuskaupan sivuliikkeiden sulkemisia. Neljä kyläkoulupiiriä yhdistettiin Martonvaaraan, jonka elinvoima ei näyttänyt horjuvan. Kylässä oli 1970-luvun alussa kaksi kauppaa, posti, pankki, koulu, seuraintalo ja tanssilava. Pankkipalveluja tarjosivat Polvijärven Osuuspankin Martonvaaran sivupisteen lisäksi Martonvaaran postin pankki ja Pohjois-Karjalan Osuuskaupan Martonvaaran myymälän säästökassa. Kansanterveyslain (1972) mukaiset terveyspalvelut martonvaaralaiset saivat kuntien välisen

sopimuksen mukaan naapurikunta Juuan puolelta. Martonvaaran palvelut vähenivät 1980-luvulta alkaen, siis aikana joka suomalaisessa hyvinvointivaltiossa tunnetaan nimenomaan palvelujen voimakkaan laajenemisen vuosikymmenenä. Martonvaarassa, niin kuin monessa muussa maaseutukylässä, kävi toisin (vrt. Lehtola 2002). Pohjois-Karjalan Osuuskauppa lakkautti myymälänsä 1985. Posti muuttui asiamiespostiksi 1990. Pankkipalvelut loppuivat kylästä 1992, sillä Polvijärven Osuuspankki lakkautti Martonvaaran konttorin ja myös asiamiesposti lopetti. Koulu remontoitiin vielä 1988, mutta jo tuolloin puhuttiin koulun jatko- vuosisista. Koulu sulki ovensa 1998 ja viimeinen kyläkauppa lakkasi 2000.

Kylän julkiset palvelut vähenivät, mutta hautausmaalle haudattiin edelleen. Hautausmaata myös hoidettiin ja edelleen paranneltiin. Muuttoliikkeen vuoksi seurakunta ryhtyi tarjoamaan kylästä muuttaneille haudanhoitopalveluja 1999. Hautausmaalle hankittiin myös muualle haudattujen entisten martovaaralaisten muistamista varten erillinen muistelukivi 2003. Hautausmaan ohella siunauskappelia kunnostettiin. Kansalaisyhteiskunnan toimijat tulivat julkisen palveluntarjoajan rinnalle, sillä Martonvaaran marttayhdistys ryhtyi hoitamaan Polvijärven seurakunnan kanssa hautausmaan ja kappelin ympäristön kukkaistutuksia.

Tutkijakaksikkomme vierailu Martonvaarassa tavallisena syyskuun lopun päivänä 2023 kertoo karua kieltään kylän hiljaisuudesta.

”Kylän nettisivujen perusteella Martonvaarassa tapahtuu edelleen kaikenlaista, ja se on elinvoimainen kylä, jossa on luonto lähellä (<https://www.martonvaara.fi/>). Kauppaa tai koulua ei kylässä enää ole. Luontoa kyllä löytyy, mutta syyskuuisena tiistaina kylä on hämmäntävän autio. Lintuja ei näy, ei kuulu edes koiran haukuntaa. Ainoa ääni kuuluu kylän läpi kulkevalta tieltä (valtatie 504), jota jyristää muutama tukkirekka propsipuulasteissaan. Mutta tutkimuskohteemme, hautausmaa, on olemassa, ja sinne on tänä vuonna 2023 haudattu ihmisiä. Voimmeko siis ajatella, että kun kaikki muu lähtee, niin hautausmaa jää kylään – merkiksi ja muistoksi, että täällä on elänyt ihmisiä.” (Ote kenttäpäiväkirjasta 26.9.2023)

Hyvinvointivaltio elää maaseutukylissä hautausmaana

Hautausmaa avaa kiehtovan tarkastelukulman maaseutuun. Hautausmaa kylän viimeisenä lähipalveluna luo toimeliaisuutta ja arjen elinvoimaa maaseudulle. Hautausmaa kertoo arjen käytännöistä ja kylän elosta. Hautausmaiden tarkastelu osana hyvinvointivaltioprojektia osoittaa niiden moneen suuntaan avautuvan merkityksen osana maaseudun arjen vuorovaikutusta ja yksilöiden välisiä suhteita, sekä maaseutuyhteisön (kylän) ja hyvinvointivaltion välistä muuttuvaa suhdetta. Tässä artikkelissa käytetty historian tutkimuksen ja yhteiskuntapolitiikan yhdistäminen avaa ikkunan siihen, miten huomaamaton hautausmaa ja pienet arkiselta tuntuvat muutokset tulevat ymmärretyiksi osana laajempia yhteiskunnan rakenteiden muutoksia. Se, että Polvijärven Martonvaaran hautausmaata ei hoida luterilainen seurakunta, vaan hautausmaan hoito on annettu paikallisen marttayhdistyksen tehtäväksi, kertoo, miten julkinen valta on universaalissa hyvinvointivaltiossa vetäytynyt vastuustaan ja siirtänyt toimintaansa kolmannelle sektorille. Toisaalta Martonvaaran marttayhdistyksen aktiivisuus hautausmaan hoitajana osoittaa sen, ketkä kylällä ovat edelleen aktiivisia ja pitävät yllä kylän arjen elinvoimaa.

Hautausmaiden kautta voidaan tarkastella erilaisia maaseudun toimijoita, aktiivisia tai passiivisia. Hautausmaiden tarkastelu on kiinnostavaa myös siksi, että niiden kautta kulttuuriset ja sosiaaliset ilmiöt voidaan liittää yhteen Maaseudun moninaisuutta ja käytäntöjä tarkastelemalla selviää, että eurakunnilla, jotka ylläpitävät yleisiä ja kaikille yhteisiä hautausmaita, on keskeinen merkitys maaseutukylien arjen elinvoimalle. Luterilainen seurakunta toimii myös sosiaalisen ja kulttuurisen normiston määrittäjänä. Universalismin ideaan pohjaavalle hyvinvointivaltio-Suomelle tasa-arvo ja vaatimattomuus ovat olleet

peruspilareita, joiden varaan yhteiskuntaa on rakennettu. Luterilainen kirkko on tässä ollut valtion ”vasen käsi” opettamalla normistoa, joka esimerkiksi hautausmailla näkyy tasa-vertaisina matkalaukkuhautakinä ja muun koristelun vaatimattomuuden ihannoitina. Suomessa luterilaisten seurakuntien ylläpitämät julkiset hautausmaat ovat lähtökohtaisesti inklusiivisia: hautausmailla haudataan kaikki, jotka sinne tahtovat haudatuiksi tulla. Me kaikki olemme tervetulleita julkisen lähipalvelun hautausmaan piiriin omine kulttuurisine ja henkilökohtaisine tottuksinemme. Hautausmaat ovat myös jatkuvassa muutoksessa olevia näytekkunoita kyliin, kokoontumispaikkoja, kiinnekohtia alueeseen, yhteisöön ja juuriin.

Pinta-alaltaan laajoissa seurakunnissa ja seurakuntayhtymissä on monien entisten itsenäisten seurakuntien perintönä useita toisistaan kaukana olevia hautausmaita. Hautausmaiden ylläpito ja yleishoito tapahtuvat verovaroilla. Tehostamisen vaateisiin vedotaan myös hautausmailla, mutta säästöt eivät ole pystyneet purkamaan hautausmaiden roolia lähipalveluna. Vaikka kyliin ei enää uusia hautausmaita perusteta, niin toisin kuin kyläkouluja tai kyläkauppoja, hautausmaita ei voida lakkauttaa tai purkaa. Siitä pitävät huolen hautaamasta ja hautausmaiden ylläpitoa säätelevä juridiikka sekä hautausmaihin liittyvät kulttuuriset arvot ja perinne.

Hautausmaa on lopulta merkki kylän elämästä ja elinvoimasta sekä sen hiipumisesta. Se ei ole konfliktien keskiössä, siihen ei liity ympäristöliikehdintää, petokeskustelun raflaavuutta, poliittista kamppailua koulun olemassaolosta. Hautausmaa on huomaamaton toiminnan paikka, joka juuri siksi on tutkimuksellisesti kiehtova. Se avaa väylän suomalaiseseen maaseutuun. Hautausmaa yhdistää ja kokoaa kyläläiset. Se ei ole pelkästään viimeinen leposija, käytännöllinen ja praktinen valinta, vaan siihen liittyy monia arvaamattomia merkityksiä.

Lähteet

- Aaltonen, P., Palo, H., Rimpiläinen, O., Rintala, A., Ruotsalo, P. & Särkiö, P. (2005) *Hautausmaiden käsikirja*. Edita, Helsinki.
- Airio, T. (2010) *Lappeen hautausmaa Lepola Ilmari Wirkkalan 1930-luvun hautausmaadeali*. Tallinna.
- Anttonen, A. & Sipilä, J. (2000) *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Vastapaino, Tampere.
- Anttonen, A. & Sipilä, J. (2010) Universalismi Britannian ja Pohjoismaiden sosiaalipolitiikassa. *Janus* 18(2) 104–120.
- Armila, P., Halonen, T. & Käyhkö, M. (toim.) (2017) Reunamerkitöjä Hylkysyrjästä. Nuorten elämänraameja ja tulevaisuudenkuvia harvaanasutulla maaseudulla. *Nuorisotutkimusseuran julkaisuja* 178, Liike. <https://www.nuorisotutkimusseura.fi/images/kuvat/verkkojulkaisut/reunamerkitöjä_hylkysyrjasta.pdf>. 2.10.2023.
- Björn, I. & Davydova-Minguet, O. (2022) Väärä katsoja: ylijäräinen elämäntapa ja kansallinen julkinen muisti. Teoksessa Kinnunen, T. & Venäläinen, J. (toim.) *Kulttuurintutkimus tietämisen tapana* 105–140. Vastapaino, Tampere.
- Björn, I., Pöllänen, P. & Saarti, J. (2021) Hajautusta tasa-arvon ja demokratian nimissä. Suomalaisen yliopiston aluesidos. *Kasvatustiede & Aika* 15(3–4) 315–332. <https://doi.org/10.33350/ka.107250>
- Davydova-Minguet, O., Pöllänen, P., Björn, I., Oivo, T. & Reut, O. (2022) Hautausmaat ylijäräisyyden tiloina. *Idäntutkimus* 2022(3) 21–38.
- Davydova-Minguet, O. & Pöllänen, P. (2023) Long Farewell: Bureaucracy of Transnational Death in (Post-)Mortal Practices of Russian-Speaking Immigrants in Finland. *Revue Européenne des Migrations Internationales* 2023(1). <https://doi.org/10.4000/remi.21899>
- Ehn, B. (1996) Närhet och avstånd. Teoksessa Ehn, B. & Orvar Löfgren, O. (toim.) *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap* 89–176. Natur och kultur. Stockholm.
- Ehn, B. & Löfgren, O. (2012) *Kulturanalytiska verktyg*. Gleerups, Malmö.
- Enh, B. (2018) Arjen yllätyksiä – huomaamattoman etnografia ja kulttuurianalyysi. Teoksessa Hämeenaho, P. & Koskinen-Koivisto, E. (toim.) *Moniulotteinen etnografia* 59–75. Ethnos toimitte 17. Ethnos ry, Helsinki.
- Ehn, B. & Löfgren, O. (1996) *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Natur och kultur. Stockholm.
- Elmgren-Heinonen, T. (1961) *Käytöksen kultainen kirja*. Viides, lisätty ja tarkistettu painos. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Eskelinen, T., Harjunen, H., Hirvonen, H. & Jokinen, E. (toim.) (2017) *Tehostamistalous*. SopHi, Jyväskylä. <http://>

- urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-6978-3
- Eskelinen, T., Jokinen, E. & Rokkonen, L. A. (toim.) (2023) *Tebostamisyhteiskunnan jäljet*. SoPhi, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9499-0>
- Erämaja, T. (2006) *Viimeinen matka. Toimintakuvaus kirkollisen hautauskentän professiostruktuurista*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Forsman, V. I. (1926) *Hautausmaista niiden järjestämisestä ja kaunistamisesta*. Kristillisen taideseuran esitelmää 8. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Gardberg, C. J. (2003) *Maan poveen. Suomen luterilaiset hautausmaat, kirkkomaat ja haudat*. Käännös Savolainen, I. Schidts, Keuruu.
- Hautapaikkakirja* (1935) Suomen Kotipuutarha-Liitto, Helsinki.
- Hautausoimilaki (457/2003) <<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2003/20030457>>. 8.8.2024.
- Helander, V. (1998) *Kolmas sektori: Käsitteistöä, ulottuvuuksista ja tulkinnoista*. Gaudeamus, Helsinki.
- Helander, V. & Laaksonen, H. (1999) *Suomalainen kolmas sektori: Rakenteellinen erittely ja kansainvälinen vertailu*. Sosiaali- ja terveyturvan keskusliitto, Helsinki.
- Heng, B. (1994) *Hautausmaat arkipäivän asioina*. Kirjaneliö, Helsinki.
- Hietämäki, T. (2001) *Hautausmaat ja puistot*. Teoksessa Heinola, A. (toim.) *Suntion käsikirja* 237–290. Kirjapaja Oy, Helsinki
- Hyvä käytös* (1947) Hyvän käytöksen ohjeita koulunuoriselle. 2. painos. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.
- Hämeenaho, P. (2012) *Palvelujen saavutettavuus harvaan asutulla maaseudulla*. Esimerkkinä lasten päivähoitopalvelut. *Jannu* 20(1) 32–46.
- Jaatinen, K. & Luukas, S. (toim.) (2010) *Sota-aika muistoissamme. Tohmajärveläiset kertovat*. Saarijärvi.
- Jakonen, T. (2019) *Osallistumisen mallit viheralueiden ylläpidossa*. Ammattikorkeakoulun opinnäytetyö. Lepaa, rakennettu ympäristö. Hämeen ammattikorkeakoulu. <https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/261768/Jakonen_Tuija.pdf?sequence=2&isAllowed=y>. 30.9.2024.
- Jetsu, L. (2012) *Ilomantsin hautausmaat ja hautausmaakulttuuri*. Teoksessa Knuutila, S., Järviluoma, H., Logrén, A. & Turunen, R. (toim.) *Syrjäseudun idea. Kulttuurianalyysjä Ilomantsista* 164–174. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1384, Tiede. Helsinki.
- Jokinen, E. (1996) *Väsynyt äiti*. Äitiyden omaelämäkerrallisia esityksiä. Gaudeamus, Helsinki.
- Jokinen, E. (2005) *Aikuisten arki*. Gaudeamus, Helsinki.
- Julkunen, R. (2006) *Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu*. Stakes, Helsinki.
- Julkunen, R. (2017) *Muuttanut hyvinvointivaltiot: eurooppalaiset hyvinvointivaltiot reformoitavina*. SoPhi, Jyväskylä. <http://www.urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7146-5>
- Jumalan puistot kaunuuksi* (1955) *Hautausmaiden opas*. Laajennetun piispainkokouksen asettama komitea. Suomen kirkon sisälähetysseura. Pieksämäki.
- Juvonen, J. (1990) *Vanhan Tohmajärven historia*. Pieksämäki.
- Juvonen, J. (2017) *Juuka 1867–2017. Kunnan historia*. Juuan kunta.
- Juvonen, J. (2020) *Tohmajärven ja Värsilän historia 1868–2018*. Tohmajärven kunta.
- Jännes, T. (1950) *Rouva Kristiinan kirja*. 2. uusittu painos. Werner Söderström osakeyhtiö, Porvoo-Helsinki.
- Kalke, K. (1936) *Elämäni varrelta. Muistelmia*. Joensuu.
- Karjalainen (5.9.1966) *Venäläiset pappisvieraat Petravaaran kirkossa eilen*.
- Karjalainen (5.9.1940) *Polvijärven Martonvaaran uusi hautausmaa vihittiin sunnuntaina*.
- Karvosenoja, H. (2000) *Suomalaisen hautausmaakulttuurin muutos 1900-luvun alkuvuosikymmeninä*. Teoksessa Nissilä K., Holma, J., Karvosenoja, H. & Lankinen, J. (toim.) *Arpa lankei ihanasta maasta. Piispa Olavi Rimpiläisen juhlakirja* 156–164. Oulun hiippakunnan tuomiokapitulin julkaisu. Helsinki.
- Katajamäki, H. (2009) *Suurkuntien maaseutualueet edellyttävät uudenlaista paikallista hallintaa*. *Maasendon uusi aika* 17(3) 47–55.
- Kattilakoski, M. (2022) *Kansalaisosallistumisen muutos maasendon hyvinvointipalveluissa*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Social Sciences and Business Studies 268. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-4479-5>
- Kattilakoski, M. (2015) *Kylien yhteisöllinen palvelutuotanto — paikallista hallintaa palvelujärjestelmämuutoksessa*. *Maasendon uusi aika* 23(1) 19–36.
- Kettunen, P. (2001) *Oliko hyvinvointivaltio projekti? Ennen ja nyt: Historian tietosanomat* 1(4). <<https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108123>>. 2.10.2024.
- Kuusinen, K. (1992) *Hautauskulttuuri Suomessa*. Suomen Hautausoimistojen Liiton 50-vuotisjuhlakirja. Historiallisen katsauksen kirjoittanut Leena Aaltonen. Suomen Hautausoimistojen Liitto ry, Jyväskylä.
- Kuusinen, K. (1999) *Yksinäinen lähtö. Erikois-Tiimalasi* 2/1999 31–32.
- Kirjalainen, A. (1938) *Omaisteni viimeinen leposija*. Marttaliiton kirjasia No 16. Helsinki.
- Knuutila, S. & Rannikko, P. (2008) *Sivakka ja Rasimäki tutkimuksina*. Teoksessa Knuutila, S., Rannikko, P., Oksa, J., Hämynen, T., Itkonen, H., Kilpeläinen, H., Simula, M., Vakimo, S. & Väisänen, M. (toim.) *Kylän paikka. Uusia tulkintoja Sivakasta ja Rasimäestä* 9–22. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Koskela, A. (2015) *Ikääntyvien avioparien mieltä kodista, palveluista ja osallisuudesta Porissa*. Opinnäytetyö, Sosiaalialan koulutusohjelma, Satakunnan ammattikorkeakoulu. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2015052610238>
- Koskiaho, B. (2008) *Hyvinvointipalvelujen tavaratalossa. Palvelutalous ja sosiaalipolitiikka Englannissa, Ruotsissa ja Suomessa*. Vastapaino, Tampere.
- Kujanpää, M. (1976) *Meidän perheen puutarha*. 7. painos. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Kukkonen, J. (1993) Euroopassa hautausmaat ovat kunnallisia. *Tiimalasi* 3/1993 26–27.
- Kumpulainen, K. (2013) Tutkimusmatka suomalaisen kylätutkimukseen. *Maaseudun uusi aika* 21(2–3) 12–22.
- Kuntaliitto (n.d.) Lähipalvelut. <<https://www.kuntaliitto.fi/johtaminen-ja-kehittaminen/lahipalvelut>>. 2.10.2023.
- Kurvinen, A., Jolkkonen, A., Lemponen, V. & Kahila, P. (2022) *Pienten kuntien strategiat ja luovat ratkaisut*. Kunnallissalan kehittämisyhtiön Tutkimusjulkaisu-sarjan julkaisu nro 114. Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu.
- Kuusela, K. (2004) Seurakuntahistoriaa. Teoksessa *Martonvaara. Historiaa ja muistelmia* 135–142. Martonvaaran kyläkirjapiiri, Jyväskylä.
- Kuusi, P. (1961) *60-luvun sosiaalipolitiikka*. WSOY, Porvoo.
- Kröger, T. (1997) *Hyvinvointikunnan aika. Kunta hyvinvointivaltion sosiaalipalvelujen rakentajana*. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Kärkkäinen, E. (2016) Millaisia muistomerkkejä tällä hetkellä ostetaan, millaiset ovat suosituimmat mallit? *Tiimalasi* 2/2016 10–11.
- Lehtola, I. (2001) *Palvelujen muutos ja syrjäkyläläisen arki*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o 50. Joensuu.
- Lehtola, I. (2002) Maaseudun palvelurakenteen muutos. Teoksessa Hyyryläinen, T. & Katajamäki, H. (toim.) *Muutoksen maaseutu* 33–41. Helsingin yliopisto, Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, Helsinki.
- Lehtola, I. & Tedre, S. (2015) Kulkeminen maaseutututkimuksessa. *Janus* 22(3) 179–187. <<https://journal.fi/janus/article/view/51215>>. 2.10.2023.
- Leinamo, K. (2004) *Kuntaliitosten jälkeen. Kuntien yhdistämisen vaikutukset liitosalueiden näkökulmasta*. Levón-instituutti. Julkaisu nro 111. Vaasan yliopisto, Vaasa.
- Lempiäinen, P. (1990) Hautausmaaperinteen rikkaus. Teoksessa Lempiäinen P. & Nickels, P. (toim.) *Vuimeiset leposijamme. Hautausmaat ja hautausmuistomerkit* 6–20. SLEY-kirjat, Imatra.
- Makkinen, T. & Kahila, P. (2020) Vitality policy as a tool to attract in-migration to rural regions. *Migration-Muuttoliike* 46(1) 11–14
- Martonvaara (2004) Historiaa ja muistelmia. Martonvaaran kyläkirjapiiri, Joensuu.
- Martonvaara (n.d.) <<https://www.martonvaara.fi/>>. 2.10.2023.
- Mustonen, J. & Sormunen, E. (2001) *Maitopitäjä murreksessa. Pohjijärveläisten historiaa suurlakosta sotavuosiin*. Polvijärvi-Seura, Jyväskylä.
- Nickels, B. (2006) *Hautausmuistomerkki elämän ja kuoleman tulkittajana. Heikki Häviöajan, Kain Tapperin ja Matti Peltokankaan tekemät hautausmuistomerkit 1952–2002*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Oksa, J. (1998) *Syrjäkylä muutoksessa*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o 30. Joensuu.
- Paananen, H., Haveri, A. & Airaksinen, J. (2014) *Kunta elinvoiman johtajana*. Suomen Kuntaliitto, Acta nro 255.
- Panteleimon (1990) Ortodoksiset hautausmaat. Teoksessa Lempiäinen, P. & Nickels, B. (toim.) *Vuimeiset leposijamme. Hautausmaat ja hautausmuistomerkit* 27–34. SLEY-kirjat, Imatra.
- Pentikäinen, J. (1990) *Suomalaisen lähti. Kirjoituksia pohjoisesta kuolemankulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 530. Helsinki.
- Precarias a la deriva (2009) *Hoivaajien kapina*. Like, Helsinki.
- Pyy, I. (1998) *Paikallistalvion loppu? Hyvinvointivaltion murros syrjäisessä kunnassa*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o 36. Joensuu.
- Pyy, M. (2002) Asennoituminen muslimeihin Suomen evankelis-luterilaisen kirkon maahanmuuttajatyössä. Teoksessa Sakaranaho, T. & Pesonen, H. (toim.) *Uskonto, julkisuus ja muuttuva yhteiskunta* 75–98. Helsinki University Press, Helsinki.
- Pöllänen, P. (2020) ”Veran” ja ”Husseinin” arki ja asettuminen raja-alueen maaseudulle. Etnografinen tutkimus kahdesta maahanmuuttajataustaisesta väestöryhmästä Pohjois-Karjalassa. *Maaseutututkimus – Finnish Journal of Rural Studies* 28(2) 32–60.
- Pöllänen, P. (2013) *Hoivan rajat – Venäläiset maahanmuuttajanaiset ja yllirajainen boira*. Väestöntutkimuslaitos, Väestöliitto, Helsinki.
- Pöllänen, P. & Björn, I. (2024) Lapsen kuoleman sureminen, tunteet ja affektit. *Thanatos* (12) 1–29. <<https://journal.fi/thanatos/article/view/127591/90349>>. 30.10.2024.
- Pöysä, J. (2015) *Läbiluvun tieto. Näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Kultaneito XVII. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Helsinki.
- Rannikko, P. & Pyy, I. (1994) Hyvinvointivaltion murros ja syrjäinen maaseutu. Teoksessa Oksa, J. (toim.) *Syrjäisen maaseudun uudet kerrostumat* 77–91. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisu N:o 110. Joensuu.
- Saari, J. (2020) *Samassa veneessä. Hyvinvointivaltio eriarvoistuneessa yhteiskunnassa*. Docendo, Jyväskylä.
- Savolainen, M. (1982) *Tohmajärvi*. Forssan Kirjapaino, Forssa.

- Siipi, J. (1967) *Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon*. Tammi, Helsinki.
- Sormunen, E. (2009) *Sivistäviä seuroja, repiviä riitoja, vahvoja vaikuttajia. Kansalaisyhteiskunta Pohjajärvellä 1900–1933*. Joensuun yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja N:o 97. Joensuun yliopisto.
- Tohmajärven seurakunta (1956) *Juhlajulkaisu Tohmajärven pitäjän 300-vuotis ja kirkon 200-vuotisjuhlaan 30.6.–1.7. 1956*. Pieksämäki.
- Tohmajärvi tuttavaksi (1995) *Tohmajärven kuntalukemisto*. Tohmajärven kunta.
- Tedre, S. & Pöysä, V. (2016) Hyvinvointivaltio tuli kylään ja lähti sieltä pois. Teoksessa Tedre, S. Pöllänen, S. & Voutilainen, M. (toim.) *Maaseudun näkökulmasta. Tarkennuksia hyvinvointipalvelujen muutokseen* 64–76. Juvenes Print, Tampere.
- Tuomi, M.-L. (2001) *Pohjajärven historia*. Pohjajärven kunta.
- Uskonnonvapauslaki (267/1922) <<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1922/19220267>>. 23.8.2024.
- Uusitalo, E. (2020) Etnografian reittejä kylien ajallisuuteen ja aineellisuuteen. *Julkaisuja* 37. Helsingin yliopisto, Ruralia-instituutti. <http://hdl.handle.net/10138/318092>
- Wirkkala, I. (1930) *Haudan ja hautausmaan hoito*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Wirkkala, I. (1945) *Suomen hautausmaiden historia*. WSOY, Porvoo.